

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ О.О.БОГОМОЛЬЦЯ**

Кафедра загальної і медичної психології

КУРСОВА РОБОТА

на тему

**“Особливості розвитку самооцінки у молодшому
шкільному віці”**

Виконала:

Студентка III курсу 6901 групи
медико-психологічного факультету
Данильчук Регіна Анатоліївна

Науковий керівник:

канд. психол. наук,
доцент кафедри загальної і медичної
психології
Городнова Надія Миколаївна

Завідувач кафедри професор Матяш М.М.

Київ - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	
1.1. Основні теоретичні підходи до вивчення самооцінки в зарубіжній психології.....	5
1.2. Процес розвитку самооцінки у молодших школярів.....	10
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	
2.1. Обґрунтування методів та методик дослідження самооцінки у молодших школярів.....	16
2.2. Аналіз результатів вивчення самооцінки у молодших школярів...22	
ВИСНОВКИ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність роботи. Молодший шкільний вік – особливий період в житті дитини. Його ще називають вершиною дитинства. З приходом дитини до школи відбувається перебудова всієї системи відношення дитини до дійсності.

Аналізуючи дослідження Є.В. Черносвітова, Н.Г. Алексєєва, Л. І. Божович, А. І. Ліпкіної, було виявлено, що центральною характеристикою будь-якої особистості є «Я-Концепція». «Я-Концепцію» досліджував І. П. Шахов, і визначив як відносно стійку й усвідомлену систему уявлень особистості про себе, на основі якої людина будує ставлення до себе і свою взаємодію з іншими людьми.

Складовою і невід'ємною частиною «Я-Концепції» є самооцінка. Самооцінку у психології визначають як оцінку особистістю самої себе, своєї зовнішності, місця серед інших людей, своїх якостей і можливостей. Самооцінка є системоутворюючим ядром індивідуальності особистості, яка багато в чому визначає життєві позиції людини, рівень її домагань, всю систему оцінок. Самооцінка впливає на формування стилю поведінки і життєдіяльність людини. Іншими словами, самооцінка багато в чому обумовлює динаміку і спрямованість розвитку суб'єкта.

Майбутнє дитини залежить від формування самооцінки на початкових етапах школи. Ця проблема у наукових дослідженнях є недостатньо розкритою, тому є актуальною для подальшого дослідження.

Метою курсової роботи є теоретичне та емпіричне вивчення особливостей самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес формування особистості дитини молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: особливості розвитку самооцінки у молодшого школяра.

Завдання дослідження.

1. Здійснити теоретичний аналіз літератури.
2. Вивчити особливості розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку.
3. Підібрати методики для дослідження самооцінки молодших школярів.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження, бесіда; методики: Методика комплексного вивчення самооцінки і ціннісних орієнтації А.А. Реан та Методику визначення емоційного рівня самооцінки А.В. Захарова.

Експериментальна база:

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Основні теоретичні підходи до вивчення самооцінки в зарубіжній психології.

Центральним утворенням особистості є самооцінка. Самооцінка значною мірою зумовлює соціальну адаптацію особистості, є регулятором поведінки та діяльності, акумулює весь життєвий досвід людини.

Дослідження проблеми самооцінки особистості свідчить про багатоаспектність та неоднозначність розуміння сутності цього поняття. Особливу увагу привертають погляди зарубіжних психологів у рамках різни напрямів дослідження.

Важливою характеристикою самооцінки є її змістова сторона, тобто те, що оцінюється.

Оцінюватися можуть різні сторони особистості.

Більшість авторів схилиються до думки, що самооцінка це розуміння людиною своїх якостей, властивостей. Т. Полозова [1] доповнює погляди, розглядаючи самооцінку з двох сторін:

- 1) самооцінка як відносна стійке і сформоване уявлення дитини про себе;
- 2) сам процес самооцінювання, в якому уявляється, перевіряється, доповнюється це уявлення дитини про себе.

Зокрема, у рамках психодинамічного напрямку, з досліджень З. Фрейда, в структурі особистості існує три основних структури: “ід”, “его” та “суперего”. Вчений вважав, що ці складові слід розглядати як деякі процеси, ніж як певні “структури” особистості.

“Ід” походить від латинської “воно”, що позначає виключно примітивні, інстинктивні та природжені аспекти особистості. “Его” (від лат. “его” – “я”) – компонент психічного апарату, що відповідає за прийняття рішень. “Его”

намагається виразити та задовольнити бажання “ід” у відповідності з обмеженнями, що накладаються зовнішнім світом.

“Суперего” (від лат. “super” – “над” та “его” – “я”) - компонент особистості, що представляє інтерналізовану версію суспільних норм та стандартів поведінки. З точки зору З.Фрейда, організм людини не народжується з “суперего”. Діти повинні набути його, завдяки взаємодії з батьками, вчителями та іншими “формуючими” фігурами.

З. Фрейд розділив “суперего” на дві підсистеми: сумління та “его”-ідеал. Сумління включає здібність до критичної самооцінки. Заохочувальний аспект “суперего” – це “его” – ідеал. Він формується з того, що батьки схвалюють або високо цінують, та призводить до становлення у індивідуума високих стандартів. Якщо мета досягнута, це викликає відчуття самоповаги [34, с 112-115]. Нездатність бути на рівні “его” – ідеалу викликає втрату самоповаги та комплекс неповноцінності [24, с 66].

Засновник індивідуальної теорії особистості, А. Адлер, стверджував, що відчуття неповноцінності бере початок ще в дитинстві. Дитина переживає довгий період залежності, коли вона беззахисна, і для того, щоб вижити, повинна спиратися на батьків. Цей досвід викликає у дитини глибокі переживання порівняно з іншими людьми у сімейному оточенні, більш сильнішими. Поява раннього відчуття неповноцінності свідчить про початок довготривалої боротьби за досягнення вищості над оточуючими, а також прагнення до бездоганності. Однак відчуття неповноцінності за різними причинами може стати надмірним. В результаті з'являється комплекс неповноцінності – перебільшене відчуття власної слабкості та неспроможності.

А. Адлер розрізняв три види страждань, що виникають у дитинстві, які сприяють розвитку комплексу неповноцінності:

- неповноцінність органів;

- надмірна опіка;
- відторгнення з боку батьків.

У дітей з будь-якою фізичною неповноцінністю може розвиватися відчуття психологічної неповноцінності. Діти, батьки яких приділяють їм занадто багато уваги, становляться недостатньо впевненими у своїх здібностях, оскільки за них завжди все робили інші. Їх непокоїть відчуття неповноцінності, тому що вони впевнені у нездатності переборювати життєві перешкоди. В свою чергу, відторгнення батьками, може бути причиною також появлення комплексу неповноцінності, адже відторгнуті діти відчують себе небажаними. В подальшому розвитку у дитини формується недостатня впевненість у своїх здібностях бути корисним та отримати гідну оцінку від інших людей. А. Адлер вважав, що кожен з цих видів страждань у дитинстві можуть відігравати рішучу роль у виникненні неврозів у зрілі роки [11, с 36-37; 34, с. 169].

З точки зору К. Хорні, на розвиток особистості значною мірою впливають соціокультурні умови. Вона виділила дві потреби, що виникають у дитинстві:

- потреба у задоволенні (основні біологічні потреби);
- потреба в безпеці.

Головною, в розвитку дитини, К. Хорні, вважала потребу в безпеці. У задоволенні цієї потреби, вона залежить від своїх батьків. Дитина потребує “теплої атмосфери”, що дає їй відчуття внутрішньої безпеки та свободи, дозволяє мати власні думки, виражати себе. Отримання любові призводить до підвищення впевненості у собі, являється в подальшому запорукою успіху. К. Хорні зазначає: “інші нас оцінюють не тільки за ступенем нашого успіху; волею - неволею самооцінка слідує тим же шляхом.” Якщо потреба в безпеці не задовольняється у дитини формується базальна тривога, яка сприяє виникненню з віком неврозу [33 – 34].

Представник епігенетичної теорії особистості, Е. Еріксон, головною ознакою розвитку особистості виділив соціальний фактор. У своєму вченні, він висунув положення про “ідентичність особистості”, як центральну властивість людини, що сигналізує їй про нерозривний зв'язок з навколишнім світом. Ідентичність особистості виявляється у спрямованості людини на себе, в ототожненні її з соціальною групою та оточенням, у визначенні цінності людини та її соціальної ролі.

Е. Еріксон виділив вісім стадій психосоціального розвитку особистості, кожна з яких супроводжується кризою – поворотним моментом у житті індивідуума, що виникає як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості та соціальних вимог, які пред'являються індивідууму на цій стадії:

- 1) орально-сенсорна: базальна довіра – базальна недовіра;
- 2) м'язово-анальна: автономія – сором та сумнів;
- 3) локомоторно-генітальна: ініціативність – провинна;
- 4) латентна: працелюбність – неповноцінність;
- 5) підліткова: его-ідентичність – рольове зміщення;
- 6) середня зрілість: продуктивність – застій;
- 7) пізня зрілість: его-інтеграція – відчай.

Дослідник стверджував, що формування самосвідомості, ставлення до себе формуються ще в ранньому дитинстві “першим соціальним досягненням немовляти в той час виявляється його готовність без особливої тривоги та гніву переносити зникнення матері з поля зору, оскільки вона стала для нього і внутрішньою впевненістю, і зовнішнім передбаченням. Така узгодженість, безперервність та тотожність особистого досвіду забезпечує початкове відчуття его – ідентичності, залежне... від “розуміння” того, що існує внутрішня популяція відчуттів та образів, що пригадуються, які тісно пов'язані з зовнішньою популяцією знайомих та передбачуваних речей, людей.” Під довірою розуміється впевненість, і з самого початку припускається взаємність;

під упевненістю мається на увазі відчуття дитиною власної надійності в тому сенсі, що і інші можуть йому довіряти.

Говорячи про функцію “Его” у формуванні ідентичності особистості, Е. Еріксон, підкреслює його соціальну природу – суспільство надає людині особливий стиль синтезу бажань, цінностей, засіб спілкування з іншими та самим собою [10]. На початку ХХ ст., Ч. Кулі сформулював теорію “дзеркального Я”, згідно якої уявлення людини про себе, “ідея Я”, складається під впливом оточуючих та включає три компоненти:

- уявлення про те, яким я здаюся іншим;
- уявлення про те, як мене оцінюють інші;
- самооцінка, відчуття гідності або приниження.

Вчений вважав, що “ідея Я” формується вже в ранньому віці, в результаті взаємодії індивіда з іншими людьми, причому рішучим фактором виступають первинні групи (сім'я, однолітки та ін.).

Теорія “дзеркального Я” стала базою багатьох досліджень, що виявляли залежність “образу Я” або приватних самооцінок від думки оточуючих. Результати цих досліджень свідчили, що під впливом сприятливих суджень оточуючих самооцінка підвищується, несприятливих – знижується, причому можлива зміна самооцінки окремих якостей, що не піддавалися оцінці з боку інших.

Г. Гекгаузен описує дослідження зв'язку самооцінки з агресією. Він з'ясував, що рівень самооцінки регулює внутрішньо обов'язкові нормативні стандарти, які можуть перешкоджати, так і сприяти виникненню агресії.

Дослідник розглядає самооцінку як ядро мотиваційної системи. Вона має алгоритмічний характер: дія – результат – наслідок (мал.2). На етапі отримання результату відбувається його порівняння з її особистісним стандартом людини (обраний особистістю складності завдання, що визначає самооцінку після успіху чи невдачі) .

Мал. 2. Модель самооцінки за Г. Гекзаузенем

1.2. Процес розвитку самооцінки у молодших школярів

Самооцінка дозволяє зберегти стійкість особистості незалежно від мінливих ситуацій, забезпечуючи можливість залишатися самим собою[1]. Самооцінка є центральною ланкою довільної саморегуляції, визначає напрямок і рівень активності людини, її ставлення до світу, до людей, до самого себе. Являє собою складний по психологічній природі феномен. Вона включена в безліч зв'язків і відносин з усіма психічними утвореннями особистості і виступає в якості важливої детермінанти всіх форм і видів її діяльності та спілкування. Витоки вміння оцінювати себе закладаються в ранньому дитинстві, а розвиток і вдосконалення його відбувається протягом усього життя людини[9].

Дитина стала школярем. Це призводить до нового розпорядку дня та нових обов'язків, які покладаються на плечі молодшого школяра. Усвідомлення цієї нової позиції викликає перебудову відносин дитини до багато чого в його повсякденному житті. Думка про те, що він школяр, змушує його змінити свою поведінку то в одній, то в іншій ситуації. У нього з'являються нові мотиви поведінки – бути хорошим учнем, добитися похвали

вчителя. Заняття в школі породжують і нові переживання – бажання та очікування успіху, і боязнь неуспіху. Молодшого школяра хвилюють зауваження вчителя, і він намагається докласти зусилля для того, щоб їх не було.

У школі дитина зустрічається з чіткою і розгорнутою системою моральних вимог. Старші стежать за тим, щоб ці вимоги дотримувалися і засвоювалися дітьми – це шлях до формування у них громадської спрямованості особистості. «Спрямованість до колективу» веде до того, що молодший школяр починає свідомо підпорядковувати свої пробудження тим загальним цілям і завданням, які стоять перед ним і його однолітками, вчиться керувати своєю поведінкою.

Зміни моральної сфери пов'язано з появою у молодшого школяра власних поглядів, відносин, власних вимог і оцінок. Які ж зміни відбуваються в самооцінці молодшого школяра? З появою нових видів діяльності, з виникненням нових зв'язків з оточуючими, у дитини виникають і деякі нові критерії, мірки оцінки, як своїх товаришів, так і самого себе. Спираючись на судження вчителя, батьків і товаришів він оцінює себе – щодо всього того, що пов'язане зі школою. Це не означає, що його оцінки правильні – часто буває навпаки. Оцінка себе скоріше говорить про бажання дитини, ніж про дійсний стан справ. Дитина – першокласник може бути впевнений, що він гарний учень (хоча сидить на уроках погано, неважливо освоює навчальні навички), так як вносить в свою роботу багато старання і завзяття. Він і товаришів по класу починає оцінювати не тільки з точки зору того, як вони грають під час змін. Але і з точки зору їх якостей як учнів (знає – малознаючий, активний – пасивний). Так у житті школяра з'являються нові категорії оціночних явищ і відповідно оцінок. На початку він це погано усвідомлює, але в його поведінці, в його ставленні до фактів шкільного життя, у висловлюваннях з того чи іншого приводу це виявлено чітко.

Ознайомлення з новими явищами навколишнього життя, з фактами людської історії, з творами мистецтва, з світом природи не тільки розширюють у дітей коло уявлень про дійсність. У них складається певне ставлення до них.

У формуванні самооцінки молодшого школяра величезну роль виконують оціночні впливи вчителя. Роль даних впливів на формування самооцінки школярів розкривається в ряді досліджень (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, А.І. Ліпкіна). Автори вказують на необхідність враховувати мотиви школярів до педагогічної оцінки їхніх вчинків, розкривають складність відносин школярів до педагогічної оцінки та переживань, нею викликаних, підкреслюють перетворюючий характер дії педагогічної оцінки, яка впливає на ступінь усвідомлення школярем власного рівня розвитку. Відзначається необхідність ясності, визначеності педагогічної оцінки. Навіть негативна (заслужена) оцінка більш корисна для самооцінки, ніж «невизначена оцінка».

Згідно досліджень Л.І. Божович можна зазначити, що самооцінка є одним з істотних умов, завдяки чому індивід стає особистістю. Вона формує в індивіда потреба відповідати не тільки рівнем, оточуючих, але й рівнем власних особистісних оцінок. Правильно сформована самооцінка виступає не просто як знання самого себе, не як сума окремих характеристик, але як певне ставлення до себе, передбачає усвідомлення особистості як деякого стійкого об'єкта [5].

А.І. Ліпкіна, стверджувала, що численні психологічні та педагогічні дослідження показують різноманіття причин неуспішності та їх складне переплетення. Однією з найважливіших серед них є зрушення в особистості дитини, що відбуваються у силу того, що самі початкові неуспіхи проявляються в навчанні, "підкріплюючись" систематичними негативними оцінками головних авторитетів класу – вчителів і ще більш низькими оцінками з боку успішних дітей, неминуче ведуть до зміни соціально-особистісної позиції учня в класі і до неухильного падіння його самооцінки. Втрата позиції

в колективі тягне за собою і зміни в самій особистості дитини, зокрема, наростання невпевненості в собі і зниження самооцінки[18].

Оціночні бали, які виставляє вчитель, повинні безумовно відповідати дійсним знанням дітей. Проте педагогічний досвід показує, що в оцінці знань що вчаться потрібний великий такт. Поважно не лише, яку оцінку поставив вчитель учневі, але і те, що він при цьому сказав. Дитина повинна знати, чого чекає від нього вчитель наступного разу. Не слід захвалювати хороших учнів, особливо тих дітей, які досягають високих результатів, але без особливих зусиль. Зате потрібно заохочувати в тій або іншій формі щонайменше просування в навчанні хоча і слабого, але працелюбного, старанного учня.

Засвоюючи в процесі навчання і виховання певні норми і цінності, школяр починає під впливом оціночних суджень інших (вчителів, однолітків) ставитися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як особистості. З віком він все з більшою визначеністю розрізняє свої дійсні досягнення і те, чого він міг би досягти, володіючи певними особистісними якостями. Так в учня у навчально-виховному процесі формується установка на оцінку своїх можливостей - один з основних компонентів самооцінки.

У самооцінці відбивається те, що дитина дізнається про себе від інших, і його зростаюча власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистісних якостей.

Самооцінка опосередковує відношення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності, спілкування з іншими людьми. Це найважливіша особистісна інстанція, що дозволяє контролювати власну діяльність з погляду нормативних критеріїв, будувати цілісну поведінку відповідно до соціальних норм.

Р. Бернс, аналізуючи велику кількість досліджень американських авторів, відзначає, що на межі дошкільного і молодшого шкільного віку відбувається

якісний стрибок в розвитку самооцінки. Проте розширене тлумачення цього поняття позбавляє конкретності, не дозволяє достатньо охарактеризувати зміни, що відбуваються [4].

Протягом навчального року у дітей відбувається формування самооцінки. Молодшому школяреві в навчальній діяльності необхідне вміння ставити цілі і контролювати свою поведінку, управляти собою. Для того, щоб управляти собою, необхідні знання про себе, оцінка себе. Процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки. Молодші школярі можуть здійснювати самоконтроль тільки під керівництвом дорослого і за участю однолітків. Уявлення про себе – основа самооцінки молодших школярів [9].

У ході навчально-виховного процесу у школярів поступово зростає критичність, вимогливість до себе. Першокласники переважно позитивно оцінюють свою навчальну діяльність, а невдачі пов'язують тільки з об'єктивними обставинами. Другокласники особливо третьокласники відносяться до себе вже більш критично, роблячи предметом оцінки не тільки хороші, але й погані вчинки, не тільки успіхи, але й невдачі у навчанні [5].

Неоднозначними є критерії самооцінки. Людина оцінює себе двома шляхами: шляхом зіставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності і шляхом порівняння себе з іншими людьми. Чим вищий рівень домагань, тим важче його задовольнити. Успіхи і невдачі в будь-якій діяльності істотно впливають на оцінку своїх здібностей в цьому виді діяльності; невдачі, як правило, знижують домагання, а успіх підвищує їх. Не менш важливий і момент порівняння: оцінюючи себе, людина свідомо або мимоволі порівнює себе з іншими, враховуючи не тільки свої власні досягнення, але і всю соціальну позицію загалом. На загальну самооцінку особистості сильно впливають також її індивідуальні особливості і те, наскільки важлива для неї оцінювана якість або діяльність [11].

Діти, що мають адекватну самооцінку, активні, меткі, бадьорі, з цікавістю і самостійно шукають помилки в своїх роботах, вибирають завдання, відповідно до своїх можливостей. Після досягнення успіху в вирішенні задачі вибирають таку ж або важчу. Після невдачі перевіряють себе, або беруть завдання меншої складності. Діти з високою адекватною самооцінкою відрізняються активністю, прагненням до досягнення успіху в навчальній діяльності. їх характеризує максимальна самостійність. Вони впевнені в тому, що власними зусиллями зможуть домогтися успіху в навчальній діяльності. Це ґрунтується на правильній самооцінці своїх можливостей і здібностей.

Розвиток самооцінки у дітей, на думку П.Т. Чамати, проходить у два етапи: на першому діти, оцінюючи себе, обмежуються головним чином оцінкою своїх дій і вчинків, а на другому в сферу самооцінки включаються внутрішні стани та моральні якості особистості. Формування другого, вищого етапу самооцінки починається в підлітковому віці і триває протягом усього життя людини в міру накопичення соціального досвіду і подальшого розумового розвитку [13, с.120].

Але формування у дитини певного кола цінностей відбувається, звичайно, не тільки в школі. Дитина черпає їх з книг, з бесід зі своїми близькими, таких джерел інформації, як радіо і телебачення.

Велику роль у формуванні самооцінки дитини відіграє стиль сімейного виховання, сімейні цінності. Діти з завищеною самооцінкою виховуються за принципом кумира сім'ї, в обстановці некритичності і досить рано усвідомлюють свою виключність. В сім'ях, де ростуть діти з високою, але не завищеною самооцінкою, увага до особистості дитини (інтереси, смаки, друзі) поєднується з достатньою вимогливістю. Тут не практикують принизливі покарання і охоче хвалять, коли дитина цього заслуговує. Діти з заниженою (не обов'язково дуже низькою) самооцінкою користуються вдома великою свободою. Але ця свобода, по суті, – безконтрольність, наслідок байдужості

батьків до дітей і один до одного. Батьки таких дітей включаються в їх життя тоді, коли виникають навчальні проблеми: мало цікавляться їх захопленнями, друзями, переживаннями[14].

Діти чітко усвідомлюють батьківські впливи і гостро реагують на суперечності між явним вербальним впливом і опосередкованим. Батько може твердити, що він любить дитину, цінує її, а своєю поведінкою демонструвати протилежне. Тут може виникнути подвійний зв'язок, який спричинює виникнення психічних порушень.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1.Обґрунтування методів та методик дослідження самооцінки у молодших школярів.

Для визначення розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку ми вирішили застосувати методику комплексного вивчення самооцінки і ціннісних орієнтації А.О. Реана[2] та методику визначення емоційного рівня самооцінки (автор А.В. Захарова).

Методика комплексного вивчення самооцінки і ціннісних орієнтацій.(див. додаток А).

Мета методики: Дослідження самооцінки та ціннісних орієнтацій.

При проведенні методики ми використовували: картку із схематичним зображенням трьох фігурок дітей і сім карток з надрукованими на них ціннісними характеристиками (рис. 1).

На першому етапі перед дитиною клалася картка із зображенням фігурок і під нею - першу картку з визначеннями: "Ось три дуже схожих хлопчики (дівчинки). Цей хлопчик – розумний, цей – сильний, цей – здоровий. У всьому іншому вони нічим не відрізняються. Яким з цих хлопчиків ти найбільше хотів би бути?"

Відповідь дитини кодувалася у бланку протоколу (рис.2): навпроти обраної якості під оцінкою "2 бали" ставилася відмітка.

Наступне питання було таким: "А з решти хлопчиків на кого ти найбільше хотів бути схожим?" Відповідь заносилася в графу "1 бал"; решта характеристик оцінювалося в 0 балів.

Після цього дитині говорили: "А тепер уяви, що один з цих хлопчиків дійсно ти. Хто це може бути? Хто з них насправді найбільше схожий на тебе? ..." А хто з решти хлопчиків схожий на тебе більше? " Відповіді заносилися в праву частину протоколу.

Описану процедуру повторювали з усіма сімома картками. Потім підраховували відносну перевагу кожної характеристики в правій і лівій частинах протоколу. Результати заносилися відповідно в графи "Ціннісні орієнтації" і "Самооцінка". У разі збігу переваг двох або більше характеристик проводилося додаткове їх співставлення між собою за тією ж схемою для того, щоб можна було їх вибудувати в ієрархічному порядку (в міру переваги). (див. додаток А).

Переваги характеристики "обережний", "розумний", "добре навчається" однаковий (дорівнює 4 балам). При їх додатковому зіставленні перше місце отримує "розумний" (у дужках поряд з перевагою ставилася цифра 1), потім "обережний" (2) і "добре навчається" (3)[26].

Далі з графи "Ціннісні орієнтації" вибиралися три характеристики; дві - з найбільшою перевагою, одна - з найменшою, які потім використовувалися при вимірюванні самооцінки.

На другому етапі принцип вимірювання самооцінки традиційний: співставлення себе з усім людством за заданим критерієм (Дембо-Рубінштейн), проте замість відрізка прямої використовувалася драбинка з 10 – ма ступенями (модифікація В.Г. Шур), що дозволяють легко здійснювати кількісний аналіз результатів. В якості критеріїв самооцінки використовувалися відібрані на попередньому етапі ціннісні визначення. Для тренування проводилася оцінка себе "по зростанню" у порівнянні з однокласниками. Крім того, на додаток з тієї чи іншої якості, дитину просилося вказати, як, на його думку, оцінить його по даному параметру вчителька.

Процедура дослідження. Дитині пред'являється малюнок драбинки з написом над верхньою сходинкою - "високий", під нижньою - "низький": "Уяви собі, що на цій драбинці вишикувалися всі учні твого класу; на нижній сходинці стоять найнижчі діти, на верхній - найвищі, решта - на середніх сходинках; чим вище учень, тим на більш високій сходинці він стоїть. Відзнач

хрестиком сходинку, на якій ти можеш знаходитися по своєму зросту ". Після скоєння дитиною цих дій їй було сказано: "А тепер подумай, на яку сходинку тебе поставила б вчителька? Постав кружечок на цій сходинці".

Основна частина дослідження (самооцінка за якостями, виділеними на попередньому етапі) проводиться аналогічним чином, з тією лише різницею, що порівняння себе виробляється "з усіма людьми на світі", які вишикувалися на сходах. Дослідження закінчується після розгляду всіх "драбинок".

Середня тривалість дослідження - 10-15 хв

Інтерпретація:

1. Оцінка диференційована системі цінностей. Низька диференціація виражається у зближенні відносної переваги найбільш і найменш значущих цінностей, що часто спостерігається у дітей з труднощами адаптації. Для добре адаптованих школярів характерні вищі бали для найбільш значущих цінностей і нижчі – для найменш значущих. Різниця може досягати 6-ти балів, у той час як у "неблагополучних" дітей вона може скласти всього 2 бали (при цьому перевага найбільш значущої цінності може бути дорівнює 4 – м, а найменш – 2 – м балам).

2. Ступінь відповідності самооцінки ціннісним орієнтаціям. Для неблагополучної адаптації досить типовою є ситуація, коли при дослідженні самооцінки (на 1-му етапі) більш низькі бали відповідають найбільш значущим цінностям.

Міра гармонійності між самооцінкою та ціннісними орієнтаціями може розглядатися як показник міри емоційного комфорту, суб'єктивно відчутного дитиною і грає важливу роль у формуванні механізмів її адаптивної поведінки.

3. Ступінь відповідності самооцінки передбачуваної оцінці вчителя. Аналіз цих оцінок здійснюється за найбільш і найменш значущим цінностям (2 – й етап). Ознакою дезадаптації може служити припущення або впевненість дитини у факті недооцінки його особистості учителем.

Наступна методика визначення емоційного рівня самооцінки А.В. Захарова[24].(див. додаток Б).

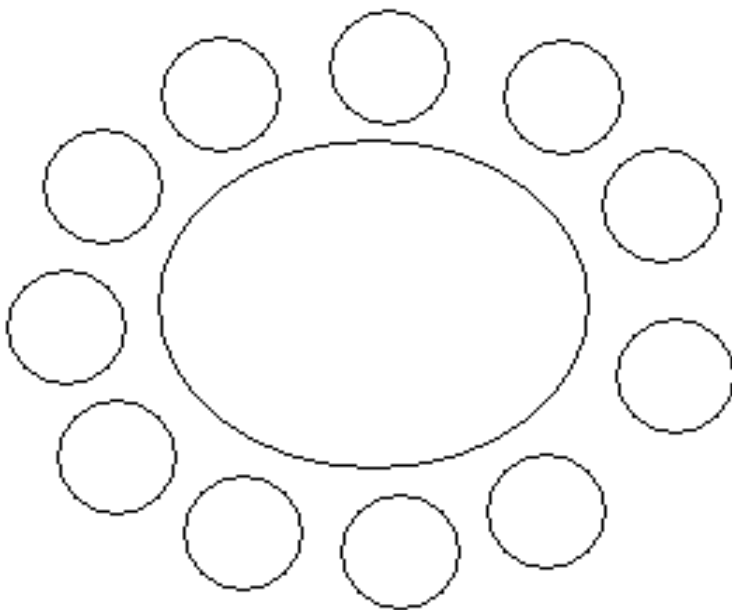
Стимульний матеріал: малюнки для виконання субтестів.

В ході проведення методики було представлено випробуваному малюнок і завдання виконати його відповідно субтеста.

Субтест № 1. Уяви, що зображений на малюнку ряд гуртків - це люди. Вкажи, де знаходишся ти.

Субтест № 2. Велике коло - це твоє «Я». Маленькі круги-це твої рідні, друзі і вчитель. Покажи, де будуть перебувати батько, мати, бабуся, дідусь, брат (сестра), вчитель, друзі.

О – батько

М – мати

Д – дідусь

Б – бабуся

Б2 – брат

З – сестра

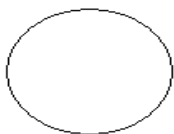
Др – друзі

У – вчитель

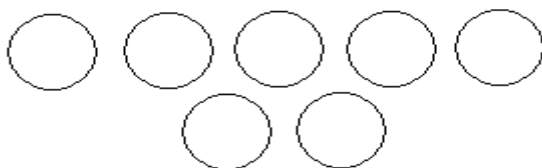
Субтест № 3. Ось на малюнку твої батьки, вчителі, друзі. Постав хрестик (точку) там, де знаходишся ти.

Субтест № 4. Постав крапку в тому місці кола, де знаходишся ти.

Субтест № 5. Уяви, що ти знаходишся в нижньому ряду. Яким з двох гуртків ходитимеш являтися ти?

Обробка результатів:

Субтест № 1. Нормою для дитини є вказівка на третє-четверте коло ліворуч. У цьому випадку дитина адекватно сприймає особливості свого «Я-образу», усвідомлює свою цінність і приймає себе. При вказівці на перше коло має завищену, а при вказуванні на круги далі п'ятого занижену самооцінку.

Субтест № 2. Дозволяє визначити ставлення з близькими людьми. При розташуванні зверху визнає перевагу і допускає тиск цієї людини на себе. Чинить тиск на розташованих внизу, відчуває свою перевагу над ним.

Субтест № 3. Визначає соціальну зацікавленість (чи відчуває дитина себе включеним, прийнятим у світ людей), а так само ступінь близькості з тією чи іншою категорією людей. Якщо дитина зазначила себе поза трикутником, то

можна сказати, що він відчуває себе знедоленим або не зацікавленим в соціальних контактах.

Субтест № 4. Визначення ступеня егоцентризму. Для дошкільника характерний високий егоцентризм (розташування в самому центрі кола). Більш старша дитина повинна бути розумно егоїстичним.

Субтест № 5. Індивідуалізація. Дозволяє виявити усвідомлення своєї спорідненості (при вказівці на ліве коло) або своєї унікальності (праве коло).

2.2. Аналіз результатів вивчення самооцінки у молодших школярів.

Для вивчення розвитку самооцінки молодших школярів з метою формування особистості дитини ми використовували такі методики:

1. Методику комплексного вивчення самооцінки і ціннісних орієнтацій А.А. Реан.
2. Методику визначення емоційного рівня самооцінки А.В. Захарова.

Наше дослідження проводилося в школі Броварської СШ №5 у 3 – Б класі у дітей віком 8 років. У класі 21 учень.

У ході проведення дослідження було виявлено:

Методика комплексного вивчення самооцінки і ціннісних орієнтацій А.А. Реан.

Якщо по всіх трьох параметрах даної методики виявляються негативні результати, ймовірність дезадаптації, порушень поведінки і загальної дестабілізації нервово-психічного стану за нашими даними, досить висока. В якості прикладу наводиться конкретний протокол дослідження дитини, шкільна адаптація якого була оцінена як неблагополучна. (див. мал. 1).

Учень 2-го класу, встигає задовільно (на "3" і "4"). Особливих претензій до поведінки немає, однак в контактах з однолітками нерідко без достатніх підстав буває драгівливим і образливим, авторитетом у них не користується.

При дослідженні виявляється надзвичайно мала диференціація системи цінностей: три характеристики отримали однакову кількість балів. Пропонується додаткове їх порівняння між собою (отримане співвідношення цих якостей позначено цифрами в дужках у графі "Ц.О.". Різниця між найбільш значущим якістю ("розум") і найменш значущим ("краса") складає всього 2 бали. Співвідношення самооцінки та ціннісних орієнтації теж несприятливо: найбільш значущі якості ("розум", "обережність") при дослідженні якісного компонента самооцінки виявляються на останніх місцях, а найменш цінні ("краса") - на першому. Співвідношення з передбачуваною оцінкою вчителя також носить негативний характер.

Таким чином, в даному випадку можна говорити про недостатню особистісну зрілість дитини (недифференційованості системи ціннісних орієнтації), почутті емоційного дискомфорту, пов'язаному як з уявленнями про недостатнє відповідно реального "Я" ідеального (розбіжність між бажаними і обумовленими у себе якостями), так і з почуттям недооцінки власної особистості значущими дорослими (вчителем). Очевидне поєднання зазначених особливостей дозволяє розглядати їх не тільки як один з важливих факторів формування дезадаптації дитини, але і як цілком конкретну "мішень" для індивідуальної психологічної корекції.

Методика визначення емоційного рівня самооцінки А.В. Захарова.

Дітям роздали бланки, які містять 5 завдань (5 субтестів).

На виконання дітям давали 25 хвилин. Дослідження проводилося в спокійній обстановці. Таблиця 1.2.

Таблиця 1.2
Виявлення емоційного рівня самооцінки

І.П.	Рівень самооцінки	Відношення з близькими людьми	Соціальна зацікавленість	Індивідуалізація

Станіслав К.	Середня	Допускається тиск матері, батька та дідуся; чинить тиск на бабусю, друзів і вчителів	Зацікавлений в соц. контактах	Вважає себе унікальним
Вероніка А.	Висока	Допускається тиск мами і дідуся; чинить тиск на бабусю, брата і сестру.	Зацікавлена в соц. контактах	Визнає схожість з іншими
Євген П.	Низька	Допускається тиск мами, батька, дідуся і бабусі; чинить тиск на брата, друзів і вчителі	Зацікавлений в соц. контактах	Вважає себе унікальним
Артем Ч.	Середня	Допускається тиск батька, матері, бабу., дід., друзів	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Юнус С.	Низька	Допускається тиск бабусі, матері, батька, брата	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Анастасія К.	Низька	Допускається тиск друзів, сестри, матері, вчителя	Зацікавлена в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Павло Д.	Середня	Допускається тиск матері і батька; Надає тиск на баб., дід., друзів, вчителя	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Олександр Р.	Низька	Допускається тиск брата, баб., матері., сестри., друзів; чинить тиск на вчителя, батька.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Карим С.	Середня	Допускається тиск брата, матері, батька, бабусі	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Владислав М.	Низька	Допускається тиск брата, матері, батька, друзів.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими

Анна М.	Низька	Допускається тиск вчителя, баб., матері, друзів, батька	Зацікавлена в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Марат Б.	Середня	Допускається тиск батька, брата. Робить вплив на матір.	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Олег К.	Низька	Допускається тиск баб., матері, батька, друзів, вчителя	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Максим К.	Висока	Допускається тиск матері і батька	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Юрій Н.	Середня	Допускається тиск батька, матері, брата, баб., Вчителів	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Вікторія К.	Середня	Допускається тиск вчителя, сестри, баб., Матері, батька; Надає тиск на друзів	Зацікавлена в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Микола К.	Середня	Допускається тиск вчителя, баб., матері., батька, друзів	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Георгій К.	Середня	Допускається тиск сестри, батька, матері, вчителя; Надає тиск на баб., дід., друзів, брата.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Сергій К.	Середня	Допускається тиск матері, батька та дідуся; чинить тиск на бабусю, друзів і вчителів.	Зацікавлений в соц. контактах	Вважає себе унікальним
Надія О.	Висока	Допускається тиск мами і дідуся; чинить тиск на бабусю, брата і сестру.	Зацікавлена в соц. контактах	Визнає схожість з іншими
Владислав К.	Низька	Допускається тиск мами, батька, чинить	Зацікавлений в соц. контактах	Вважає себе унікальним

		тиск на брата, друзів і вчителі		
Антон М.	Середня	Допускається тиск батька, матері, бабу., дід., друзів	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Євген І.	Низька	Допускається тиск бабуш., матері, брата	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Анастасія У.	Низька	Допускається тиск друзів, сестри, матері, вчителя	Зацікавлена в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Єгор В.	Середня	Допускається тиск матері і батька; Надає тиск на баб., дід., друзів.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Ян Ц.	Низька	Допускається тиск баб., матері., сестри., друзів; чинить тиск на вчителя, матір.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Руслан Б.	Середня	Допускається тиск брата, матері, батька, бабусі	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Єгор П.	Низька	Допускається тиск брата, матері, батька, друзів.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Діана Ч.	Низька	Допускається тиск вчителя, баб., матері, батька	Зацікавлена в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Павло О.	Середня	Допускається тиск батька, брата. Робить вплив на матір.	Зацікавлений в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Євген З.	Низька	Допускається тиск баб., матері, батька, друзів, вчителя	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Валерій В.	Висока	Допускається тиск матері і батька	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Олександр Ч.	Середня	Допускається тиск батька, матері, брата.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими

Дарина С.	Середня	Допускається тиск вчителя, сестри, баб., Матері, батька; Надає тиск на друзів	Зацікавлена в соц. контактах.	Вважає себе унікальним
Борис А.	Середня	Допускається тиск вчителя, баб., Матері., Батька, друзів	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими
Дмитро В.	Середня	Допускається тиск сестри, батька, матері, вчителя; Надає тиск на друзів, брата.	Зацікавлений в соц. контактах.	Визнає схожість з іншими

Учні з високим рівнем самооцінки:

Вероніка А., Валерій В., Максим К., Надія О.

Учні з низьким рівнем самооцінки:

Євген П., Євген З., Анастасія К., Діана Ч., Антон С., Єгор П., Олесандр Р., Ян Ц., Владислав М., Анастасія У., Анна М., Євген І., Олег К., Владислав К.

Аналізуючи отримані результати, можна зробити наступний висновок: у 4 учнів високий рівень самооцінки, у 18-середній і у 14 - низький. Тобто згідно з даною методикою високий рівень самооцінки лише в 12%, середній - 50%, а низький у 38% учнів. Так само можна сказати що 61% учнів у 2 – А класі визнає свою схожість з іншими, а от 39% вважають себе унікальними.

У навчальній діяльності вчителю слід звернути увагу на групу дітей з високим рівнем самооцінки і групи дітей з низьким рівнем самооцінки.

ВИСНОВКИ

На підставі теоретичного аналізу літератури ми з'ясували основні підходи до вивчення самооцінки у зарубіжній психології. Самооцінка є системоутворюючим ядром індивідуальності особистості, яка багато в чому визначає життєві позиції людини, рівень її домагань, всю систему оцінок. Більшість авторів схиляються до думки, що самооцінка є розуміння людиною своїх якостей, властивостей. Т. Полозова доповнює погляди, розглядаючи самооцінку з двох сторін:

- 1) самооцінка як відносна стійке і сформоване уявлення дитини про себе;

2)сам процесссамооцінювання, в якому з'являється, перевіряється, доповнюється це уявлення дитини про себе. Е. Еріксон стверджував, що ставлення до себе формуються ще в ранньому дитинстві “першим соціальним досягненням немовляти в той час виявляється його готовність без особливої тривоги та гніву переносити зникнення матері з поля зору, оскільки вона стала для нього і внутрішньою впевненістю, і зовнішнім передбаченням.

Вивчивши особливості розвитку самооцінки у дітей молодшого шкільного віку можна сказати, що самооцінка є центральною ланкою довільної саморегуляції, визначає напрямок і рівень активності людини, її ставлення до світу, до людей, до самого себе. У розвитку самооцінки молодшого школяра величезну роль виконують оціночні впливи вчителя. Оціночні бали, які виставляє вчитель, повинні безумовно відповідати дійсним знанням дітей. Дитина повинна знати, чого чекає від нього вчитель наступного разу. Не слід захвалювати хороших учнів, особливо тих дітей, які досягають високих результатів, але без особливих зусиль. Велику роль у формуванні самооцінки дитини відіграє стиль сімейного виховання, сімейні цінності. Діти з завищеною самооцінкою виховуються за принципом кумира сім'ї, в обстановці некритичності і досить рано усвідомлюють свою виключність. Діти з заниженою (не обов'язково дуже низькою) самооцінкою користуються вдома великою свободою. Але ця свобода, по суті, – безконтрольність, наслідок байдужості батьків до дітей і один до одного. Людина оцінює себе двома шляхами: шляхом зіставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності і шляхом порівняння себе з іншими людьми.

Для дослідження самооцінки молодших школярів ми підібрали дві методики. Методика комплексного вивчення самооцінки і ціннісних орієнтацій А.А. Реан та Методику визначення емоційного рівня самооцінки А.В. Захарова. При дослідженні виявляється надзвичайно мала диференціація системи цінностей: три характеристики отримали однакову кількість балів.

Співвідношення самооцінки та ціннісних орієнтації теж несприятливо: найбільш значущі якості ("розум", "обережність") при дослідженні якісного компонента самооцінки виявляються на останніх місцях, а найменш цінні ("краса") - на першому.

Аналізуючи отримані результати, можна зробити наступний висновок: у 4 учнів високий рівень самооцінки, у 18-середній і у 14 - низький. Тобто згідно з даною методикою високий рівень самооцінки лише в 12%, середній - 50%, а низький у 38% учнів. Так само можна сказати що 61% учнів у 2 – А класі визнає свою схожість з іншими, а от 39% вважають себе унікальними.

Література

1. Аверин В.А. Психология личности. Учебное пособие. - СПб.: Питер, 1999.
2. Виллюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. - М.: Изд-во МГУ, 1976.

3. Ю.Гербачевский В.К. Уровень притязаний и характеристики интеллекта // Ученые записки. ЛГУ, 1973. -№ 368, «Психология». Вып. 5. - С. 101-106.
4. П.Гришин В.В., Лужин П.В. Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе. -М., 1992.
5. Діагностика психічних станів і властивостей особливості: Збірка психологічних тестів на допомогу соціологам ОУНБ у проведенні тестування/Нац. Парламент. 6-каУкраїни.—К. :Б.і.,1995.
6. Козиевская Е.В. Профессиональная самооценка в развитии мотивации достижения государственных служащих. Дисс. ... канд. Психол. Наук. - М., 1998.
7. Кон И.С. В поисках себя. - М.: Политиздат, 1984.
8. Кочубей Б. И., Новикова Е. В. Эмоциональная устойчивость школьника.— М.: Знание, 1988.
9. Лучшие психологические тесты / Под ред. А.Ф. Кудрикова. - Петрозаводск, 1992.
10. Мерлин В.С. Психология индивидуальности. - М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж.: НПО «МОДЭК», 1996.
11. Немов Р. С. Психология: Учеб.для студ. Высш.пед.учеб. заведений: В 3 кн. -3-е изд.—М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. -Кн. 1.Общие основы психологии.
12. Общая психодиагностика. / Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина. -М.: МГУ, 1987.
13. Основы психологии: Практикум/Ред.-сост.Л. Д. Столяренко. Изд.3-е, доп. И переработ. - Ростов н/Д: «Феникс»,2002.
14. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб.пособие.2-е изд.,доп. И перераб./ В. Д. Балин, В.К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. - СПб.: Питер,2003.
15. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека.— М. :Прогресс-Универс, 1994.
16. Пантелеев С.Р. Методика исследования самоотношения. М.: Смысл, 1993.
17. Петровский В. А. Личность в психологии. -Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.
18. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие.—Самара: Издательский дом «БАХРАХ»,1998.

- 19.Сафин В.Ф. Устойчивость самооценки и механизмы ее сохранения// Вопросы психологии. 1975. №3- с. 62-72.
- 20.Степанов С.С. Психологический словарь для родителей. —М., 1996.
- 21.Столин В. В. Самосознание личности. М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1983.
- 22.Теплов Б.М. Исследование свойств нервной системы как путь к изучению индивидуально-психологических различий. // Избр. Труды. -Т. 2. -М.: Педагогика, 1985.
- 23.Фрейд З.Введение в психоанализ: Лекции.—М.:Наука, 1991(а).
- 24.Фрейд З. Психология бессознательного. -М.; 1989.
- 25.Хорни К. Собр. Соч. в 3 томах. М.: Смысл, 1997. Т.2. с. 174—180.
- 26.Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. М.: Наука, 1977.
- 27.Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис.—М.,1996(а).

ДОДАТОК

Методика визначення емоційного рівня самооцінки А.В. Захарова.

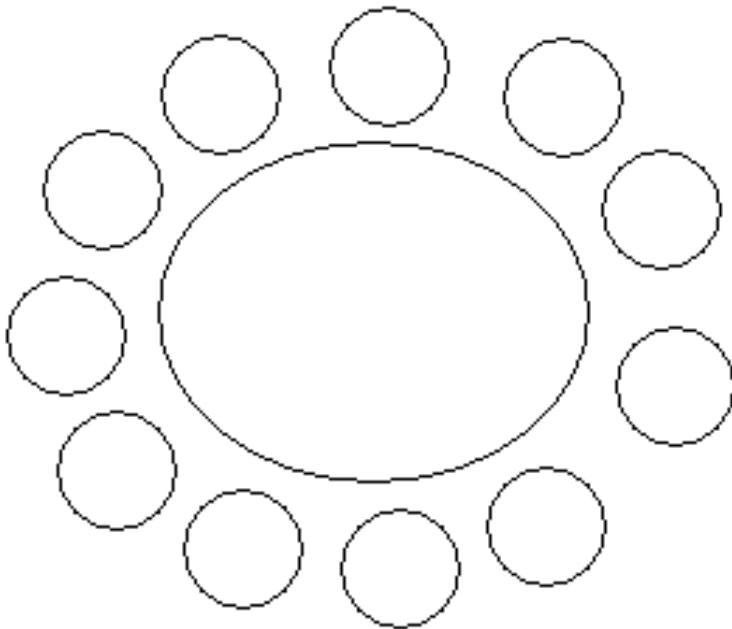
Стимульний матеріал: малюнки для виконання субтестів.

В ході проведення методики було представлено випробуваному малюнок і завдання виконати його відповідно субтеста.

Субтест № 1. Уяви, що зображений на малюнку ряд гуртків - це люди. Вкажи, де знаходишся ти.

Субтест № 2. Велике коло - це твоє «Я». Маленькі круги-це твої рідні, друзі і вчитель. Покажи, де будуть перебувати батько, мати, бабуся, дідусь, брат (сестра), вчитель, друзі.

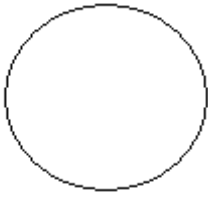

О – батько
М – мати
Д – дідусь
Б – бабуся
Б2 – брат
З – сестра
Др – друзі
У – вчитель

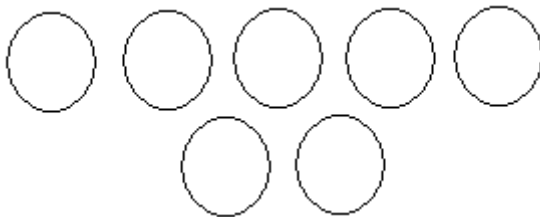
Субтест № 3. Ось на малюнку твої батьки, вчителі, друзі. Постав хрестик (точку) там, де знаходишся ти.

Субтест № 4. Постав крапку в тому місці кола, де знаходишся ти.

Субтест № 5. Уяви, що ти знаходишся в нижньому ряду. Яким з двох гуртків ходитимеш являтися ти?

Обробка результатів:

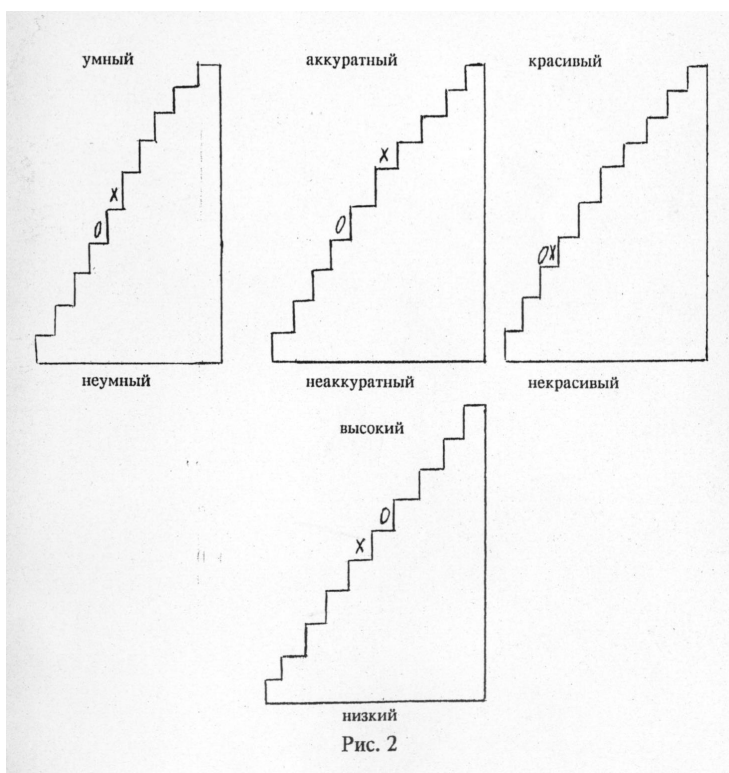
Субтест № 1. Нормою для дитини є вказівка на третє-четверте коло ліворуч. У цьому випадку дитина адекватно сприймає особливості свого «Я-образу», усвідомлює свою цінність і приймає себе. При вказівці на перше коло має завищену, а при вказуванні на круги далі п'ятого занижену самооцінку.

Субтест № 2. Дозволяє визначити ставлення з близькими людьми. При розташуванні зверху визнає перевагу і допускає тиск цієї людини на себе. Чинить тиск на розташованих внизу, відчуває свою перевагу над ним.

Субтест № 3. Визначає соціальну зацікавленість (чи відчуває дитина себе включеним, прийнятим у світ людей), а так само ступінь близькості з тією чи іншою категорією людей. Якщо дитина зазначила себе поза трикутником, то можна сказати, що він відчуває себе знедоленим або не зацікавленим в соціальних контактах.

Субтест № 4. Визначення ступеня егоцентризму. Для дошкільника характерний високий егоцентризм (розташування в самому центрі кола). Більш старша дитина повинна бути розумно егоїстичним.

Субтест № 5. Індивідуалізація. Дозволяє виявити усвідомлення своєї спорідненості (при вказівці на ліве коло) або своєї унікальності (праве коло).

Мал. 1